

ALEVÎ-BEKTAŞÎ BİR ŞAİR ÇÖKELİ ALİ VE TESPİT EDİLEN ÜÇ ŞİİRİ

AN ALEVI-BEKTASHI POET ÇÖKELİ ALİ AND HIS THREE IDENTIFIED POEMS

AHMET TOPAL

Sorumlu Yazar

Öz

Türk edebiyatı içerisinde insan telakkisi, kendine özgü konuları, dili ve üslubuyla Alevî-Bektaşî şiiri bir zümre edebiyatı olarak tebarüz etmiştir. Bu kültürün şiiri ve şairleri ile ilgili nitelikli çalışmalar yapılmakta, hazırlanan antolojiler sayesinde Alevî-Bektaşî şairler ve eserleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bununla birlikte hakkında henüz bir araştırma yapılmamış şairlere de tesadüf edilmektedir. Bu makalede şiirleri yayınlanacak olan Çökeli Ali de bu şairlerden biridir. Bu çalışmayla Çökeli'nin tespit edilebilen üç şiiri okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Söz konusu şiirler İBB Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_O.000027 ve Kütahya Mustafa Yeşil Kütüphanesi, 24227 numarada kayıtlı mecmualar ile Süleymaniye Kütüphanesi, 02190 numarada kayıtlı Caferî Divanı nüshasının sonunda yer almaktadır. Makalede şiirlere yer vermeden önce metinlerden elde edilen sınırlı bilgiden hareketle Çökeli'nin hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Bunun ardından şairin tespit edilebilen şiirlerinin kütüphane kayıtları belirtilmiştir. Şiirler şekil ve muhteva bakımından incelendikten sonra metinler Latin harflerine aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alevî-Bektaşîlik, Alevî-Bektaşî Şiiri, Çökeli Ali, Mecmua, Düvazdeh.

Abstract

Within Turkish literature, Alevi-Bektashi poetry has emerged as a group literature with its humanistic approach, unique themes, language and style. Qualified studies are being conducted on the poetry and poets of this culture, and anthologies are being prepared to provide information about Alevi-Bektashi poets and their works. However, there are also poets about whom no research has yet been conducted. Çökeli Ali, whose poems will be published in this article, is one of these poets. In the article, Çökeli's three poems that can be identified are presented to the benefit of the reader. The poems in question are included in the collections of poetry registered in the IBB Atatürk Library, Bel_Yz_O.000027 and Kütahya Mustafa Yeşil Library, 24227 and at the end of the copy of Caferi Divan, registered in the Süleymaniye Library, number 02190. In the article, before giving place to the poems, information about Çökeli is given based on the limited information obtained from the texts. This is followed by

Araştırma Makalesi / Künye: TOPAL, Ahmet. "Alevî-Bektâşî Bir Şair Çökeli Ali ve Tespit Edilen Üç Şiiri". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 118 (Haziran 2026), s. 481-501. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1697594>

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tahmet@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8063-2005.

the library records of the poet's poems that can be identified. After examining the poems in terms of form and content, the texts were transferred to Latin letters.

Key Words: Alevi-Bektashi, Alevi-Bektashi Poetry, Çökeli Ali, Mecmua, Dûvazdeh.

Giriş

İnsan, sevgi, hoşgörü gibi en evrensel kavram ve duyguların sesi olan Alevî-Bektaşî şiiri Türk edebiyatı içerisinde kendine özgü bir yer edinmiş, edebiyatımızda tıpkı Mevlî geleneği gibi bir zümre edebiyatı olarak kabul edilmiştir. Yunus Emre, hece ve aruzla yazdığı tüm zamanlara hitap eden sade ve anlaşılır Türkçesiyle bu edebiyatın ilk temsilcisi olarak değerlendirilmiştir. Türk şiirinde Hurufiliğin en önemli temsilcisi olan ve yedi ulu ozandan ilki, Nesimî ise Arapça ve Farsçayla örülü dili ve aruzun ahengiyle bu edebiyata hem yeni bir söyleyiş hem de Hurufilik çeşnisi katmıştır. Başta Pir Sultan Abdal olmak üzere Kaygusuz Abdal, Fuzulî, Hatayî, Yeminî, Viranî, Kul Himmet gibi şairlerde Alevî-Bektaşî şiirinin en mükemmel örnekleri görülmüştür.

Alevî-Bektaşî şiirinin temel bazı konular etrafında şekillendiği görülmektedir. Nutuk, nefes, ayet, düvazdeh, tercüman vb. başlıklarla yazılan şiirlerin genel çerçevesi insanî değerlerdir. Bununla birlikte bu şiirler zümrenin geleneklerini, inançlarını, ayinini, erkanını, aralarında söylene gelen atasözlerini de ifade eder. Alevî-Bektaşî şiirinde, Allah, Hz. Muhammed, Hz. Ali, ehlibeyt sevgisi, ehlibeyti sevmek, sevenleri sevmek, sevenleri sevenlere dost olmak; sevmeyenleri sevmemek, onları sevenleri de sevmemek şeklinde izah edilen tevellâ ve teberrâ; on iki imamı, yol ulularını, erenlerini övmek, bunların hayatlarını, kerametlerini dile getirmek, onlardan af ve yardım dilemek başlıca gayedir. Yaratılışa ait devriyeler, Kerbela faciasına ait mersiyeler, Alevî-Bektaşî mensuplarına yapılan kötülükleri ve zulümleri yansıtan destanlar bu şiirlerin temel konularıdır (Özmen, 1998, 1/s. 19-20).

Alevî-Bektaşî şiiri üzerine hem akademik seviyede hem de bu kültürün içinden gelen gönüllülere hatırı sayılır araştırmalar yapılmış, Alevî vatandaşların belleğinden, cönklerden, mecmualardan, çeşitli divanlardan birçok şaire ve şiirlerine dair tespitler yapılmıştır. Özellikle bu alanda hazırlanmış çok nitelikli antolojiler bulunmakla birlikte mecmualar ve cönkler üzerine yapılan çalışmalar gösteriyor ki bu antolojilerde yer almayan daha nice şair Alevî-Bektaşî şiirinin kendine mahsus konularını dile getirmişlerdir. Bu makalenin konusu da ilgili literatürde kaydıma rastlanmayan bir şairin, Çökeli Ali'nin tespit edilen üç şiirinin tanıtılması ve metinlerinin yayınlanmasına yöneliktir.

1. Çökeli Ali

Klasik Türk edebiyatının biyografik kaynakları tezkirelerde ve Alevî-Bektaşî edebiyatına dair şiirlerin toplandığı antolojilerde Çökevi veya Çökeli mahlasıyla şiir yazan herhangi bir şaire rastlanmamıştır.¹ Şairin ismi mecmualarda yer alan şiirlerinin başlıklarında ve mahlas beyitlerinde Çökeli, Çökeli Baba, Çökeli Derviş Ali, Çökel Derviş Ali el-Bektaşî, Çökeli Derviş Ali Baba Edirnevî, Edirneli Çökeli Ali olarak yer

¹ Konuyla ilgili şu kaynaklar taranmıştır: Gölpınarlı, 1992; Özmen, 1998; Yörükkan, 2011; Öge, İBB Atatürk Kitaplığı. Bel_Yz_O.000131; Atalay, 1991; Yavuz, 2013; Çapan, 2005; İnce, 2005; Abdulkadiroğlu, 1999; Mehmed Süreyya, 1996; Bursalı Mehmed Tahir, 2016; Mehmet Nail Tuman, 2001; Canım, 1995.

almaktadır. İki şiirinin bulunduğu mecmuanın bulunduğu kütüphane kaydında şairin isminin Çukalı Ali şeklinde yer alması ise bir okuma hatası olarak değerlendirilebilir (İBB Kütüphanesi, “katalog.ibb.gov.tr.”, 08 Ocak 2025). Tespit edilebilen şiirlerdeki kayıtlarda şairin Edirneli Çökeli Ali olarak belirtilmesi, şairin Edirne’nin Lalapaşa ilçesine bağlı bir nahiye olan “Çöke”li olabileceğini düşündürüyor. Şairin doğum ve ölüm tarihleriyle ilgili net bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Bununla birlikte Caferî divanının bir nüshasını istinsah ettiğini ve nüshanın sonunda “temmetü’l-kitâb bi’avnillâhi te’alâ ketebehu be-fakîr Çökel Dervîş Alî el-Bektaşî bende-i Hafizzâde rahmetullahi aleyh şehri fi-zilhicce sene 1168” şeklindeki temmet kaydı bulunmaktadır (Caferî, Süleymaniye Kütüphanesi, 02190, 94a; Dereli, 2003, 118). Bu bilgilerden hareketle; Bektaşî olan şairin adının Ali, doğum yerinin Edirne’ye bağlı bir nahiye olan Çöke olduğunu, 1168/1754-1755 senesinden sonra vefat ettiğini ve Hafizzade adlı birinin müridi olduğunu söylemek mümkündür. Şair, doğum yerine nispetle Çökeli ve Çökevî mahlaslarını kullanmıştır:

Ey Çökevî çünkü bildiñ yokdur ‘âlemde vefâ
Gir erenler meclisine olagör sen sâlihûn

Seniñ haddiñ degildir ey Çökeli bunu nazm etmek
Kereminden erenler ‘afv edeler var ise ‘isyân

2. Çökeli Ali’nin Tespit Edilen Şiirleri

2.1. Şiirlerin Bulunduğu Mecmualar

Şairin tespit edilen şiirlerinden ikisi Alevî-Bektaşî kültürü açısından önemli manzum ve mensur eserlerin yer aldığı bir mecmua içerisinde yer almaktadır. İBB Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_O.000027 numarada kayıtlı olan mecmuanın mürettibi hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Mecmuanın sonunda, 650a-723a’da yer alan *Hazret-i Şeyh Sâfi’nin Menâkıb-ı Şerifi* adlı eserin ferağ kaydında 1257/1841 tarihi tespit edilmiştir. Mecmuanın tavsifi şu şekildedir: Bordo deri ciltlidir. Cilt şemseli ve köşebentlidir. İç kapak ebrudur. 240x165 (155x90) ebadındadır. VII+724 varaktan oluşmaktadır. Başta sürh cetvel içinde fihrist yer almaktadır. Varaklar hem eski hem yeni rakamlarla numaralandırılmıştır. Rika hatla istinsah edilmiştir. Her sayfada ortalama 19 satır yer alır. Eser isimleri, şair adları sürh mürekkeple belirtilmiştir. Baş: *Hâzâ Kitâb-ı Fihrist*. Son: *Evliyâ muhibbleri okıyalar kâtibin dahı duada unutmayalar*.

Mecmuada önemli manzum ve mensur eserler bulunmaktadır. Bunlar mecmuanın başındaki fihrist bölümünde belirtilen sayfa numaralarıyla birlikte şu şekildedir: *Tarîfât-ı Beyân-ı Âdemiyyet 1; Ehl-i ‘Aşka Lâzım Olan Tercümânât (Gülbanglar) 67; Kitâb-ı ‘Uyûnu’l-Hidâye 120; Sülâle-i Nebeviyenin Lakab ve Künyeleri ve Vefâtları 180; Kitâbu’l-Beyân 196; Risâle-i İkrârname 317; Hankâhda Kırâ’at Olunan Mersiyye Ta’rîfi (Mersiye-i Şeyh Sâfi, Mersiye-i Fuzûli) 331; Matlab-ı Hazret-i Şâh-ı Velâyetin Remli (manzum) 337; Mersiye-i Şâh-ı Kerbelâ Be-Güft-i Hayretî 406; İmâmînin Üzerine Olan Birinci Salavât-ı Şerîf (On iki salavât) 457; Matlab-ı Ziyâretnâme-i Muhtasar 487; Matlab-ı Ziyâretnâme-i Seyyidü’ş-Şühedâ 487; Matlab-ı Ziyâretnâme-i Sığar-ı Seyyidü’ş-Şühedâ 489; Matlab-ı Nâdi ‘Alî Sağır ü Kebîr 493;*

Matlab-ı Nâdî 'Ali Ez-Sühan-ı Lâedrî 494; Matlab Ez-Sühan-ı Hazret-i İmâm 'Ali 495; Matlab-ı Kelâm-ı İmâm Hasan 495; Matlab-ı Mevsûtu'l-İmâm el-Hüseyn be-Sahrâ-yı Kerbelâ 495; Hazret-i Hünkâr Hâcî Bektâş-ı Velî Velâyetnâmesi 497; Hutbe-i Dîvâzdeh-i İmâmân 630; Şeyh Sâfi Hazretlerinin Nasihatnamesidir 631; Hazret-i Şeyh Sâfi'nin Menâkıb-ı Şerifi 650.

Mecmuada bunların yanında, çoğu Alevî-Bektaşî şairlerine ait olan şiirler de bulunmaktadır. Bu şairler ve şiirlerinin yer aldığı sayfa numaraları şu şekildedir : Nesimî (346, 348, 350, 356, 358, 363, 368, 369, 370, 376, 398, 412, 420, 425, 431, 432), Künhî (347, 361, 364, 397, 420), Gaybî (347), Nizamoğlu Seyfullah (352, 355, 356, 361, 363, 373, 374, 397, 398, 399, 402, 403, 404, 405, 407, 408, 418, 429, 442, 447, 448), Bahşî (352), Sadikî (353, 401, 415), Keşfi (353, 354, 357, 379, 400, 408, 409, 410, 430), Vuslatî, (355, 422), Derviş İsmail Dede (356), Esrarî (357), Mevlana Celaleddin (360, 432), Sadî (360), Nevî (360), Ruhî (361, 378, 390, 403, 427, 443), Hataî (361, 376, 436), Rasih (362), Selamî (362), Viranî, (363, 375, 405, 425, 426, 435), Kaygusuz (364, 389, 426, 439), Resmî (364), Mevalî (364), Enver (366, 453), Şirî (367, 423, 451), Ragıb Paşa (368), Bosnevî (369), Kâzım (370), Didarî (371), Subhî (371), Kamî (371), Nakşî (372), Halilî (372), Zülalî (375), Neamî (375), Hayrî (377, 421), Ahmedî (377), İzzet Paşa (378), Rüşdî (379, 439), Medhî (380), Kenzî (382, 431, 443), Fahrî (382), Semaî (383), Hasan Dede (384), Ahdî (385), Nabî (386), Fazlî (386), Şevkî (387), Kemalpaşazade (388), Bezifî (389), Hacı Bektaş-ı Velî (389), Yunus (390, 435), Hecrî (390), Cevrî (391), Hüdayî (396, 412, 435), Faizî (398), Arşî (398, 400, 411, 420), Ata (401), Basrî (403), Sururî (406, 413, 422), Haşim (406), Asım (406, 417, 446), İydî (406), Hüsrev (412), Eşrefoğlu (412), Şeyhoğlan İbrahim (413), Mahvî (413), Ahu Baba (413), Avnî (415), Hisalî (417), Asımzade (417), Şemî (419), Hakkî (421), Şemseddin-i Sivasî (422), Şeyhî (423), Hamdî Baba (424), Cinanî (424), Sezaî (424), Nasuhî Efendi (424, 427, 428), Hafız (425), Bahayî (426), Vasıf (428), Şems-i Tebrizî (430, 433, 434), Lamekarim (430), Kerimî (430, 444), Miadî (43), Sersem Ali Baba (432, 498'den itibaren divanının bir nüshası), İsmail Dede (434), Kul Himmet (436), Kanberî (437), Pertev Paşa (437), Vahdetî (441), Bakî (444), Cenabî (445), Halî (446), Nizamoğlu (448), Hayretî (448, 457), Seher Abdal (449), Leyla Hanım (450), Fenarî (451), Misalî (451).

Çökeli'nin bir başka şiirine iki mecmuada tesadüf edilmiştir. Bu mecmualardan biri yukarıda tavsif edilen mecmua, diğeri Kütahya Mustafa Yeşil Kütüphanesi'nde 24227 demirbaş numarası ile kayıtlı olan ve Es-Seyyid Mehmed Rif 'at El-Hademî El-Bektaşî'nin tertip ettiği *Sefînetü'l-Esrâr ve Mecma'-i Güfte-i Ehl-i Güftâr* isimli mecmuadır. Mecmuanın tavsifi şu şekildedir: İstinsah tarihi Hicri 1262/Miladi 1845'tir. Cildi kartondan, yaprakları beyaz Avrupaî kâğıttır. Başlıkları sürh diğer kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Rik'a hatla istinsah edilmiştir. 154 varaktan oluşmaktadır. Mecmuada çoğu Alevî-Bektaşî kimliğiyle tanınan 90 şaire ait, 285 şiir tespit edilmiştir (Ersoy-Karabuçak, 2016, 92-93).

Çökeli Ali'nin tespit edilen üçüncü şiiri, aslı Staatsbibliothek/Marburg Ms.Or Oct 2408 numarada kayıtlı olan, Süleymaniye Kütüphanesi, 02190 numarada ise bir mikrofilmli bulunan Caferî divanının sonunda yer almaktadır. Nüshanın tavsifi şu şekildedir: 1168/1754-1755 senesinde Çökeli Ali tarafından istinsah edilmiştir. Deri ciltlidir. Ön kapak ebru kâğıttır. 99 varaktır. Her sayfada 15 satır yer alır. Talik hatla

istinsah edilmiştir. Temmet kaydından sonra Çökeli'nin bir şiiri dışında Viranî, Vahdetî, Ruhî-i Bağdadî, Çelebi Sultan, Cevrî gibi şairlere ait şiirler yer almaktadır (Dereli, 2003, 118).

2.2. Mecmualarda Çökeli'nin Şiirleri

Çökeli'nin şiirlerinden ikisi, İBB Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_O.000027 kayıtlı mecmuada yer almaktadır. Şairin, mecmuanın 192b-195b varakları arasında yer alan şiiri, bir düvazdeh örneğidir. “İşbu Dâsitân-ı Dûvazdeh-i İmâm u Çehârdeh Ma'sûm u Pâk Efendilerimizin Medhleri Olmak Üzere Çökeli Baba'nın Nutk-ı Şerîfi Olup İşbu Kitâb-ı Mezbûrun Altına Bi'l-Münâsebe Kayd Olundu” başlığıyla mecmuada yer alan kaside 58 beyittir. Bu mecmuadaki diğer şiir, 421a-422b varakları arasında derkenarda bulunmaktadır. “Nutm-ı Çökevî Dervîş Ali Baba Edirnevî” başlıklı şiir 36 beyittir. Bu şiirin bir başka nüshası Kütahya Mustafa Yeşil Kütüphanesi'nde 24227 demirbaş numarası ile kayıtlı olan *Sefînetü'l-Esrâr ve Mecma'-i Güfte-i Ehl-i Güftâr* isimli mecmuanın 68b-70a varakları arasındadır. Manzume bu nüshada “Nutm-ı Çökevî Ali Baba Edirnevî” başlığıyla yer almaktadır.

Çökeli'nin bir başka şiiri, Süleymaniye Kütüphanesi, 02190 numarada kayıtlı bir mikrofilm bulunan Caferî divanının sonunda, 100a'da yer almaktadır. Yirmi bir beyit hacmindeki şiirin başlığı “Kasîde-i Çökeli Dervîş 'Ali'” şeklindedir.

3. Çökeli Ali'nin Şiirlerinde Şekil ve Muhteva

3.1. Nazım Biçimi ve Vezin

Çökeli Ali'nin üç şiiri de kafiye örgüsü itibarıyla kaside nazım biçiminin özelliklerini göstermektedir. Şairin, “İşbu Dâsitân-ı Dûvazdeh-i İmâm u Çehârdeh Ma'sûm u Pâk Efendilerimizin Medhleri Olmak Üzere Çökeli Baba'nın Nutk-ı Şerîfi Olup İşbu Kitâb-ı Mezbûrun Altına Bi'l-Münâsebe Kayd Olundu” (İBB Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_O.000027, 192^b-195^b) başlıklı şiiri 58 beyittir. Redifi bulunmayan kasidenin revî harfi “nûn”dur. Şiir aruzun mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün kalıbıyla yazılmakla birlikte vezin kusurları hayli fazladır.

Şairin, “Nutm-ı Çökevî Dervîş 'Ali' Baba Edirnevî” (Kütahya Mustafa Yeşil Kütüphanesi'nde 24227, 68b-70a) başlıklı şiiri 36 beyitlik bir kasidedir. Revî harfi “nûn” olan manzumede redif kullanılmamıştır. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılan kasidenin genelinde vezin kusurludur.

Çökeli'nin “Kasîde-i Çökeli Dervîş 'Ali'” (Süleymaniye Kütüphanesi, 02190, 100a) başlıklı bir diğer kasidesi 21 beyittir. Şiirde “-a, e” redif, “nûn” harfi revîdir. Kasidede mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün kalıbının ahengi hissedilmekle birlikte bu şiirde de vezin kusurları dikkat çekmektedir.

3.2. Muhteva

Çökeli'nin elde bulunan üç şiirinden ikisi düvazdeh örneğidir. Şairin bu şiirlerini değerlendirmeden önce, Alevî-Bektaşî şiirinin bu önemli türü hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır. Alevî-Bektaşî geleneğinde on iki imamı metheden şiirlere; düvaz, duvaz, düvazdeh imam, düvazde imam, düvaz imam, duvaz imam, düvazname, düvaz-ı imam (İyiyol, 2013, 231), eimme-i isnâ aşeriyye (Kılıç, 2011, 360) denilmektedir. Düvazdehler genellikle tevhid inancı, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye

dair hususlar ile başlayan ve on iki imamın isimleri ile devam eden manzumelerdir. Bazı düvazdehlerde Hz. Hatice ile Hz. Fatıma'nın da anıldığı ve Kerbelâ hadisesine sebep olanlara lanet okunduğu da görülmektedir (Aydın, 2022, 262). Düvazdehlerin dil, üslup, şekil açısından halk şiirine daha yakın olduğu görülmekle birlikte bazı divan şairlerinin de bu türde şiirler yazdıklarına tesadüf edilmektedir. Konu üzerine yapılan bir araştırmaya göre Divan şairleri gazel, murabba, müseddes, muhammes, terkîb-i bend, tercî'-i bend, kaside, mesnevi, tahmis, taştir, mülemma gazel, müşterek müseddes, müseddes-i mütekerrir ve murabba-i mütekerrir biçimlerinde on iki imam övgüsü hakkında şiirler yazmışlardır (Aydın, 2022, 278). Düvazdehler halk edebiyatında daha çok koşma nazım biçimi ve 11'li hece ölçüsüyle yazılmaktayken (İyiyol, 2013, 233) klasik edebiyatta başta remel bahrinin fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbı olmak üzere aruzun yaygın kalıplarının kullanıldığı tespit edilmiştir (Kılıç, 2011, 363). Alevî-Bektaşî geleneğinin yedi ulu ozanından biri ve ilk düvazdeh yazan şairlerden olan Nesimî'nin Hurûfî oluşu dolayısıyla Alevî-Bektaşî şiir geleneğinin bu temel türünde başlangıçtan itibaren Hurûfîliğin belirgin bir etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür (İyiyol, 2013, 231).

Çökeli'nin "İşbu Dâsitân-ı Düvâzdeh-i İmâm u Çehârdeh Ma'sûm u Pâk Efendilerimizin Medhleri Olmak Üzere Çökeli Baba'nın Nutk-ı Şerîfi Olup İşbu Kitâb-ı Mezbûrun Altına Bi'l-Münâsebe Kayd Olundu" başlığıyla mecmuuda yer alan şiiri genel hatlarıyla bu türün bütün özelliklerini yansıtan bir manzume niteliğindedir. Şiirini bir destan olarak tanımlayan şair, Yasin suresine atıfla, türe özgü bir yaklaşım sergileyerek, önce Hz. Peygamber'i anarak başlar. Bundan sonrasında genellikle ehl-i beyt ve on iki imama karşılık Yezid ve muhipleriyle özdeşleştirilen dost düşman kavramı şiirin genel havasını oluşturur. Hâbil ile Kabil kıssasıyla bu havayı aksettiren Çökeli, Yezid'i Kabil, Hz. Hüseyin'i ise Hâbil'le eş tutar:

Ki mîrâsdur atamızdan bize bu berzah-ı kübrâ
Kâbil Hâbil'i katl itdi nefsi için eyledi kan

Bilür 'âkıl olan ervâh-ı Yezîd kim durur evvel
İmâm Hüseyin'de hatm oldı Hâbil rûhı bâ-fermân

Çökeli; Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Harun, Hz. Musa, Hz. Zekeriya, Hz. Yahya, Cercis, Hz. İsa gibi peygamberleri ve bazılarının Nemrud, Firavun, Karun gibi düşmanlardan gördüğü zulümleri iyi ile kötünün bir mücadelesi olarak görür. Hz. Peygamberin kırk yaşında peygamber oluşunu ve altmış üç yaşında zehirlenerek şehit edilmesini anlatarak Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve diğer imamların da imam oldukları yaş, imamet süreleri, şehit edilişi, bazılarının nerede medfun olduğu hakkında bilgiler aktarır. Mesela aşağıdaki beyitte Hz. Hüseyin'in imamet süresinin üç ay olduğu, Kerbelâ'da elli beş yaşında Şimr tarafından şehit edilişi bir beyte sığdırılarak hikâye edilir:

Hüseyin oldı üç ay imâm elli beş yıl 'ömür sürdü
Şimr-i mel'ûn şehîd itdi Kerbelâ'da virüpdür şân

Çökeli bundan sonra manzum düvazdehlerde pek yaygın olarak görülmeyen bir şekilde ehl-i beyt ve on iki imam soyundan gelen on dört masumun anlatısına geçer. On dört masumun isimleri sırasıyla, Muhammed Ekber, Abdullah b. Hasan, Abdullah b. Hüseyin, Kasım, İbn-i Abidin, Kasım Said bin Abidin, Ali Eftar bin Muhammed Bakır, Abdullah ibn-i Cafer, Salih ibn-i Kazım, Tayyib bin Kazım, İbn-i Takî, Cafer ibn-i Askerî, Kasım ibn-i Askerî şeklinde sıralanır. Aşağıdaki örnek beyitte de görüleceği gibi bu bölümde de bu şahısların isimleri, kâtilleri, şehadet yaşları, kabirleri gibi detaylı sayılabilecek bilgilere yer verilir:

Tokuzuncı Yahyâ el-Hâdî ibn-i Ca'fer on yaşında
Halife katında iken şehîd oldu ol pâk erkân

'Abdullâh bin Mahmûd-ı Kûfî'dür kâtili anuñ
Bağdâd'da medfûndur hem dahı nice ma'sûmân

Çökeli bunları bilmenin kişiyi insan yapacağını, insanlara dini bunların öğrettiğini söyler. Şair, hurufî bir yorumla on dört masum, iki anne (Hz. Hatice ve Hz. Fatıma) ve on iki imama karşılık olarak Arapçada yirmi sekiz harf bulunduğunu; yirmi dokuzuncu harf olan lamelif'in ise birliğe işaret ettiği yorumunu yapar:

'Arâbiyâtda hurûf niçün yigirmi sekiz oldu
On dört ma'sûm iki mâder on ikidür imâmân

Yigirmi tokuzuncu hurûf lâmelif birliğe yetdi
Bu remzi bilüriseñ sen Hudâ virdi ise iz'ân

Düvazdehin son bölümünde ise on iki imam ve masumları katl edenlere telin ve âl ü evlada bağlılık dile getirilir. Tevellâ ve teberrâ kavramlarının yansıdığı beyitlerde Kerbelâ hadisesine de gönderme yapılır:

Bularuñ hürmeti-çün halk olundu büsbütün 'âlem
Nice dirsüñ bulara kasd iden mel'ûna müselmân

Neden ma'lûm durur dirseñ Muhammed âlini sevmek
Sevenler Kerbelâ'da cân u başın eyledi kurbân

Îlâhî sen ayırma men gedâyı âl ü evlâddan
Derûnumdan muhabbetlerini dür eyleme bir ân

Şairin "Nutm-ı Çökevî Derviş 'Ali Baba Edirnevî" başlıklı bir diğer şiiri, genel hatlarıyla bir nasihatname olmakla birlikte, Hz. Hasan dışında² diğer imamların, Hz.

² Düvazlarda Hz. Hasan'a yapılan göndermelerin Hz. Hüseyin'e oranla daha az olması Kerbelâ hadisesinin etkisiyle ilişkilendirilmiştir. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinin Müslüman toplumlarda ortaya çıkardığı etki, Hz. Hasan'ın zehirlenmesinden daha etkili olmuş, bu sebeple düvazlarda Hz. Hasan'a yapılan vurgu Hz. Hüseyin kadar olmamıştır (İyiyol, 2003, 239).

Hatice ve Fatıma'nın adlarının övgüyle anıldığı bir şiirdir. Manzume bu yönüyle yine bir düvazdeh örneği olarak kabul edilebilir. Kasidede zahid, fakih, sâil gibi tiplere seslenilerek bunların temsil ettiği görüşe karşı fikirler sunulur. Kasidenin en dikkat çeken tarafı ise hemen her beytinde ayet, hadis ve kelam-ı kibarlardan yapılan alıntılar veya bunlara yapılan göndermelerdir. Aşağıya alıntılanan beyitlerde görüleceği üzere şair kimi zaman iktibasla yetinmez tefsire de yeltenir:

Yaratdı ins ü cinni zâtın bilüp bulsun deyi
Mâ halaktu 'l-cinne ve 'l-inse illâ liya 'budûn

Ba'zılar bu âyetün hakkında itdi ihtilâf
Murâd-ı Hak budur dirler gâlibâ liya 'rifûn

Şiirin muhtevası, ilgili alıntılar ve göndermeler dikkate alınarak şu şekilde özetlenebilir: Çökeli, âlim geçinen cahillerden şikayetle başladığı şiirinde Kuran-ı Kerim'den iktibaslarla evliyalardan konumuna değinir. Bu konuyla ilgili, inne evliyâ allâh lâ havfun aleyhim velâhüm yahzenûn “Allah dostlarına ne korku vardır, ne de mahzun olur onlar” (Türkçe Kuran Mealleri, 18 Aralık 2024, Yunus, 10/62), evliyâi tahte kabâbî lâ ya'rifhum gayrî “Ermiş kullarım, kubbelerimin altındadır, onları benden başkası bilemez.” (Yılmaz, 2013, 146-147) ayet ve hadisini gündeme getirir. Hubbu'l-vatan mine'l-îmân “Vatan sevgisi imandandır.” hadisini ve innâ ileyhi râci'ûn “...gerisin geriye ona döneceğiz” (Türkçe Kuran Mealleri, 18 Aralık 2024, Bakara, 2/156) ayetini âşıkların vatan anlayışına bağlı olarak kullanır. Mûtû kable en temûtû “Ölmeden evvel ölünüz.” (Yılmaz, 2013, 550); “Müminin kalbi Allah'ın evidir/arşdır/hazinesidir” (Yılmaz, 2013, 352-353) hadis-i şerifleriyle âşğın/müminin değerine dikkat çeker. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın insanları ve cinleri yaratış sebebi olarak belirtilen Mâ halaktu'l-cinne ve'l-inse illâ liya'budûn “Ben, cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” (Türkçe Kuran Mealleri, 18 Aralık 2024, Zariyat, 51/56) şeklindeki ayetin tefsirine yer veren Çökeli, ayetteki liyabudûn (bana kulluk etsinler) ifadesinin bazı ariflerce liyarifûn (beni bilsinler) şeklinde yorumlandığını ve bu yorumun doğru olduğunu ifade eder. Hz. Peygamberin Miraç'ta Allah ile olan yakınlığını yuvahhidûn (bir oldular) ifadesiyle niteleyen şair Allah'ın insana olan yakınlığını ve nahnu akreb min habli'l-verîd “ve biz, ona, şah damarından daha yakınız.” (Türkçe Kuran Mealleri, 18 Aralık 2024, Kaf, 50/16); ve nahnu akreb ileyküm velâkin lâ tubsirûn “ve biz, ona sizden daha yakınız ve fakat göremezsiniz.” (Türkçe Kuran Mealleri, 18 Aralık 2024, Vakı'a, 56/85) ayetleriyle delillendirir.

Kur'an'ın yedi batnında yetmiş batnı olduğu yönündeki rivayeti aktaran Çökeli bu mananın Allah tarafından mürşitlere bildirildiği görüşündedir. Akıl ve aşk mukayesesinin yapıldığı beyitlerde akli ilimlerin (ilm-i lügat) işe yaramayacağı, ilm-i hakikate ulaşmak, arif olmak için aşk ve bir mürşide tâbi olmak gerektiği belirtilir. İlim konusunda Hz. Ali'nin bâ'nın altındaki noktayı, el-ilmü noktâtün kesserehâ'l-câhilûn “ilim bir noktaydı cahiller onu çoğalttı” (Aclunî, 2019, 3/143), ene kelâmullahi'n-nâtikûn “Ben hakkın kelamını söylerim” ifadelerini alıntılaman Çökeli, hadis-i şerife gönderme yaparak ilmi bir şehre, kapısını Hz. Ali'ye benzetir, ilmin

varisi olarak on iki imamı işaret eder. Çökeli, saadete ermek isteyenlerin bunlar yanında Hz. Hatice, Hz. Fatma ve on dört masumu bilmeleri gerektiğini söyler. Kasideye bir düvazdeh niteliği kazandıran bu isimler, şairin önceki şiirinin aksine, burada üç beyte sığdırılmıştır:

Şehr Ahmed bâb Haydar şeh Hasan vâris şâh Hüseyñ³
‘Abidîn ü Bâkır u hem Sâdikûn u Kâzımûn

Rızâ ya Râzî Takî ve yâ Nakî ‘Askerî’dür
Mehdî-i sâhib-zemândur evvelîn ü âhirûn

Hem Hadîce Fâtıma çehârdeh ma’sûmı bilen
Gam yimesûn iki cihân içre oldur sâlimûn

Şair, Hz. Peygamberden rivayet olunan el-ulemâ veresetü’l-enbiyâ “*Âlimler peygamberlerin varisleridir*” (Aclunî, 2019, 3/133) hadis-i şerifini alıntılıyarak yine ayet-i kerimedeki nahnu’l-vârisûn “*Biziz her şeye varis olan*” (*Türkçe Kuran Mealleri*, 18 Aralık 2024, Hicr, 15/23) ifadesinin kamil mürşitler; la’netullahi ‘ale’l-kavmi’z-zâlimûn “*Allah’ın laneti zalimlere*” (*Türkçe Kuran Mealleri*, 18 Aralık 2024, Araf, 7/44) ayetinin ise bunları inkar edenler hakkında nazil olduğu görüşünü dile getirir.

Nefis, cennet, namaz, dünya sevgisinin kötülüğü gibi konular da kasidede gündeme getirilir. Nefsini bilen Rabbini bileceği, cennetteki huri, gılman gibi nimetleri isteyen aslında insanın nefsi olduğu, oysa âkıl olan kişinin burada Hakkı görebileceği; tadil-i erkana riayet edilmeden kılınan namaza karşılık ilimle amel etmenin gerçek ibadet olacağı belirtilir. Dünya nimetlerinin insanın giyindiği köpek derisine benzetildiği kasidede, mal, mülk, makam sevgisi, şeytanın insanı Allah’tan alıkoymak için kullandığı enstrümanlar olarak değerlendirilir; mal ve makam sevgisiyle Allah sevgisinin aynı kalpte barınamayacağı belirtilir. Çökeli, ahsen-i takvim üzere yaratılan insanın, İnşirah suresinde yer alan elem neşrah göğsünü açıp genişletmedik mi? (*Türkçe Kuran Mealleri*, 18 Aralık 2024, İnşirah, 94/1) ifadesindeki gibi kalbini temizlemesi gereğine inanır.

Şairin tespit edilebilen bir başka şiiri “Kaside-i Çökeli Dervîş ‘Ali” başlığını taşımaktadır. Kasidede insanın ahsen-i takvim olarak yaratıldığı vurgulanmış, Allah’la olan yakınlığı tasavvufî şiirde yaygın olarak kullanılan katre umman istiaresiyle anlatılmıştır:

Hak’uñ sun‘-ı kudretinden velî bir katreyim ammâ
Dileğim bu durur Hak katremi ırgüre ‘ummâna

³ Şiirin İBB Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_O.000027’da kayıtlı olan nüshasında Hz. Hasan’dan bahs edilmemiştir. Beyit şu şekildedir:
Şehri Ahmed bâbı Haydar vâris şâh Hüseyñ
‘Abidîn ü Bâkır u hem Sâdikûn u Kâzımûn

Tarikat ve mürşidin gerekliliği, insanın velayet tahtının sahibi oluşu gibi tasavvufun genel konularının işlendiği şiirin sonunda yine Alevî-Bektaşî geleneğinin önemli özelliklerinden biri olan tevellâ ve teberrâ içerikli bir beyitle Hz. Muhammed âline olan sevgi ve Yezid'e duyulan nefret dile getirilmiştir:

Saňa lâzım durur bilmek Muhammed âl u ashâbın
Bilen tâbi' olur mu hiç Yezîd-i âl-i Mervân'a

Görüldüğü üzere Çökeli, şiirlerinde ağırlıklı olarak Alevî-Bektaşî şiir geleneğine uygun bir şekilde Hz. Muhammed, Hz. Ali, on iki imam, Hz. Hatice ve Hz. Fatıma, on dört masum-ı pâk sevgisinin önemini ve Yezid'e duyulan nefreti dile getirmektedir. Şair, Alevî-Bektaşî şiir geleneğinin bu temel konuları yanında insan kavramının niteliğine ve Allah'la olan ilişkisine değinmekte; bu bağlamda nefis terbiyesi, bir mürşidin gerekliliği, ibadetlerin mahiyeti gibi dinî-tasavvufî edebiyatımızın genel konuları hakkında fikir beyan etmektedir. Makalenin bundan sonraki bölümünde muhtevaları özetlenen şiirlerin metinlerine yer verilecektir.

4. Çökeli Ali'nin Şiirleri

4.1. 192^b İşbu Dâsîtân-ı Dûvazdeh-i İmâm u Çehârdeh Ma'sûm u Pâk Efendilerimizin Medhleri Olmak Üzere Çökeli Baba'nın Nutk-ı Şerîfi Olup İşbu Kitâb-ı Mezbûrun Altına Bi'l-Münâsebe Kayd Olundu⁴

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün

1. Bildirelüm 'âşıkâna bir musanna' dâsîtân
Kimüñ ismi durur *Yâsîn* kimüñ-çün geldi ve '*l-Kur 'ân*⁵

Virildi âdeme esmâ'-i külli ibtidâ ammâ
Ya âhir kimde hatm itdi bu remzi hazret-i Sübhân

Ki mîrâsdur atamuzdan bize bu berzah-ı kübrâ
Kâbil Hâbil'i katl itdi nefsi içün eyledi kan

Bilür 'âkıl olan ervâh-ı Yezîd kim durur evvel
İmâm Hüseyin'de hatm oldı Hâbil rûhı bâ-fermân

5. İkinci atamız Nûh'dur anuñ ahvâlini sorsañ
Biñ elli yıl kılup Nûh'a gözyaşın itdi tûfân

Milletimiz durur hem cedd-i peygamber durur İbrâhîm
Nâra atdı anı Nemrûd o dem nâr oldı gülîstân

⁴ Şiir, İBB Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_O.000027, 192^b-195^b'de bulunan nüshadan hareketle Latin harflerine aktarılmıştır.

⁵ “*Yâ Sîn, Kur 'ân-ı Hakîm 'e and olsun...*” (*Türkçe Kuran Mealleri*, 11 Haziran 2025, Yasin, 36/1-2).

Benî İsrâ'îl sözine ki Hârûn ile Mûsâ hem
Aña nice cefâ kıldı Kârûn Fir'avn u Kıptiyân

Zekeriyyâ vü Yahyâ Çerçis ü 'Îsâ'yı sorarsañ
Her biri birer berzahda 'Îsâ göklere tayerân

193^a Muhammed Mustafâ'nuñ çekdiği cevri işitsen sen
Aña yetmezdi idrâkûñ kılurduñ 'akluñı hayrân

10. Kureyş'üñ cevri bir yaña münâfıklar kezâlik hem
Görünür zâhirâ dost velikin bâtinen düşmân

Cefânuñ cümlesin takrîr idersem söz tavîl olur
Ki hâlâ dost u düşmânı fark ider sâhib-i 'irfân

Kırk yaşında itdi mi'râc altmış üçünde vefât
Zehir te'sir idüp oldı şehîd ol sâhib-i Furkân

Şâh-ı velâyetüñ çekdiği cefâlar vasfa gelmez hiç
Zehirnâk tîgi ta'lîm eyledi çün Mülceme şeytân

Anuñ da müddet-i 'ömri altmış üç sâl olupdur hem
O tîgile şehîd itdi bulmadı Hak'dan ol îmân

15. Aña bu fitneyi ta'lîm iden ehline ma'lûmdur
La'net aña vü âline bu işden olmadı pişmân

Hasan altı ay imâm oldı yaşı kırk altı on gün
Zehir virdi aña ehli şehîd oldı ol pâk erkân

Hüseyn oldı üç ay imâm elli beş yıl 'ömür sürdi
Şimr-i mel'ûn şehîd itdi Kerbelâ'da viripdür şân

193^b Yigirmi iki yıl imâm oldı kırk bir yaşında 'Âbidîn
Medîne'de şehîd itdi Velîd bin Abdülmelik Mervân

Kırk dokuz yaşında Bâkır on sekiz yıl imâm oldı
Kâtîli Hişâm-ı la'îndür Medîne'de yatur el-ân

20. Ca'ferü's-Sâdık otuz sâl imâm altmış beş vefât
Mansûr-ı Kûfî şehîd itdi Medîne'de virdi ol cân

Beş yıl imâm oldı Mûsî-i Kâzım elli yaşında
Şehîd itdi anı Hârûn Bağdâd'da yatur ol sultân

‘Alî Rızâ yigirmi sene imâm oldı yaşı elli
Şehîd itdi anı Me’mûn mekânı oldı Horasân

Takî on yıl imâm oldı yaşı yigirmi beş temâm
Mu’tasım eyledi şehîd ol dahı Bağdâd’da mihmân

‘Alî Nakî otuz sene imâm kırk yıl ‘ömür sürdi
Mütevekkil kâtilidür Sâmerra’da teslîm itdi cân

25. Yigirmi yaşında ‘Askerî altı sene imâm oldı
Mu’temed eyledi şehîd yatur Sâmerra’da ol şadân

Zamân-ı Mu’temed’de şa’bânuñ on beşinde
Vücûdın Sâmerra’da gayb itdi Mehdî-i ‘ırk-ı merdân

Bulardur vâris-i nebî bulardur şübhesiz velî
Bulardan zâhir eyledi velâyet sırrını Yezdân

194^a

Diñle imdi çârdeh ma’sûm u pâküñ ahvâlin
Nice şehîd eylediler anları kavm-i Yezidân

Şehîd-i ma’sûm-ı evvel Muhammed Ekber’dür bil
Kapuya kısıdırup şehîd itdiler kavm-i zulmân

30. Kırk günlük ma’sûm u pâki nerm idüp şehîd iden
İnsân olan şöyle dursun belki la’net ider hayvân

‘Alî âline ibtidâ ihânet başladı bundan
Resûlûñ def’î için eylediler ol kavm tuğyân

İkinci ma’sûm ‘Abdullah bin Hasan yedi yaşında
Talha bin ‘Âmir şehîd itdi Bakî’a’da yatur ol cân

Ma’sûm-ı sâlis ‘Abdullah bin Hüseyin’dür kim
İbn-i Ezrak şehîd itdi Kerbelâ’da yatur giryân

Ma’sûm-ı râbi ‘Kâsım’dur İbn-i Vüleym şehîd itdi
Teni Kerbelâ’da cânına hizmetkâr anuñ Rıdvân

35. Ma’sûm-ı hâmis İbn-i ‘Âbidîn’dür altı yaşında
Kâtili Mansûr bin Ahmed binti Nevfel-i Mu’âviyân

Kalbi Rey’dedür anuñ ma’sûm-ı sâdisi görseñ
Kâsım Sa’îd bin ‘Âbidîn üç yaşında idi hemân

194^b

Mu'âviye bint-i 'Adû bint-i Bekir şehîd itdi
Kabri Basra'dadur bunuñ dahı var nice şehîdân

Yedinci ma'sûm 'Alî Eftar bin Muhammed Bâkır kim dört yaşında
Şehîd itdi anı Ahmed bint-i Mansûr-ı Dîmişkiyân

Bunuñ kabri Sâmerra'dadur ma'sûm-ı sâmin 'Abdullâh
İbn-i Ca'fer üç yaşında yeri Bistâmıla Demgân

40. Bâyezîd yanında iken merhabâ sebeb oldı aña
Kabri anda durur anuñ şehîd eylediler 'uryân

Tokuzuncı Yahyâ el-Hâdî ibn-i Ca'fer on yaşında
Halife katında iken şehîd oldı ol pâk erkân

'Abdullâh bin Mahmûd-ı Kûfi'dür kâtili anuñ
Bağdâd'da medfûndur hem dahı nice ma'sûmân

Onuncı ma'sûm Sâlih ibn-i Kâzım üç yaşında
Şehîd itdi anı 'Osmân kabri Şîrâz'dadur inan

On birinci Tayyib ibn-i Kâzım'dur yedi yaşında
Ahmed-i Dîmişkî şehîd eyledi Rey'de de nâlân

45. On ikinci ibn-i Takî dört yaşında şehîd oldı
Bahr-i Kûm'da Ca'fer'e Ahmed-i Dîmişkî virmedi hiç amân

On üçüncü Ca'fer ibn-i 'Askerî'dür bir yaşında
Şehîd iden İbrâhîm-i Dîmişkî idi bî-îmân

195^a

Kabri Rey'dedür anuñ on dördüncüsü Kâsım'dur
İbn-i İmâm 'Askerî idi Kâsım bilüñ ey cân

Mansûr bin İbrâhîm Şâmî üç yaşında şehîd itmege
Cezâyir'den düşdi pâyına ol la'în düşmân

Tamâm oldı bunda çârdeh ma'sûm u pâk ey dost
Dost u düşmânımı fark idene dirler imiş insân

50. Bunları bilmeyenlerüñ güft u gûsı sahîh olmaz
Ki zirâ bunlardur mü'mine dîn bildüren âsân

Muhammed ümmetine dört emânet yâdigâr itdi
Biri âli biri Kur'ân biri ikrâr biri îmân

‘Arâbiyâda hurûf niçün yigirmi sekiz oldı
On dört ma’sûm iki mâder on ikidür imâmân

Yigirmi tokuzuncı hurûf lâmelif birlige yetdi
Bu remzi bilüriseñ sen Hudâ virdi ise iz‘ân

Bularuñ hürmeti-çün halk olundu büsbütün ‘âlem
Nice dirsüñ bulara kasd iden mel‘ûna müselmân

55. Neden ma‘lûm durur dirseñ Muhammed âlini sevmek
Sevenler Kerbelâ’da cân u başın eyledi kurbân

195^b İlâhî sen ayırma men gedâyı âl ü evlâddan
Derûnumdan muhabbetlerini dür eyleme bir ân

Senüñ haddüñ degildür ey Çökeli bunı nazm itmek
Kereminden erenler ‘afv ideler var ise ‘isyân

Erenler dergâhına makbûl bir hizmetüm yokdur
Bir eksiligime kalmañ kabûl âmîn ey ‘âşıkân

4.2. Nutk-ı Çökevi Derviş ‘Ali Baba Edirnevî⁶

fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilün

K68^b, İ421^a 1. Ne kadar cehd itse ‘ilme yâ mef‘ûl yâ fâ‘ilün
İtdi dünyâyı harâb ‘âlim geçinen câhilün

K69^a ‘İlmile ‘âlimdür ammâ hâl ile gâfildür ol
Anlaruñ hakkında geldi ale’l-kavmi’l-gâfilün

Havfdan kurtulan *elâ inne evliyâ allâh*
*Lâ havfun aleyhim didi velâhüm yahzenûn*⁷

*Evliyâi tahte kabâbî lâ ya’rifhum gayrî*⁸
Bilenler bu sırrı Hak ile olmuşdur ‘âlimün

⁶ Bu metinde şiirin Kütahya Mustafa Yeşil Kütüphanesi, 24227 numarada kayıtlı olan nüshasından faydalanılmış, İBB Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_O.000027’de kayıtlı olan nüshada anlam bakımından önemli görülen bir farklılık dipnotta gösterilmiştir (bk. 19. beyit). Metinde şiirin varak numaralarının gösteriminde Kütahya nüshası için K, İstanbul nüshası için “İ” kısaltması kullanılmıştır.

⁷ “Allah dostlarına ne korku vardır, ne de mahzun olur onlar.” (Türkçe Kuran Mealleri, 11 Haziran 2025, Yunus, 10/62).

⁸ “Ermış kullarım, kubbelerimin altındadır, onları benden başkası bilemez.” (Yılmaz, 2013, 146-147).

5. *Hubbu'l-vatan mine'l-îmâmı bilen 'âşıklara*⁹
Aña yetmez mi delîl *innâ ileyhi râci'ün*¹⁰

*Mûtû kable en temûtû*¹¹ sırrına mazhar olan
Dü-cihânda anlar içündür cennât-ı dâ'imûn

Kalbü'l-mü'min beytullâh ve 'arşullâh didi Ahmed
Bir dahı *hazînetullahdur kalbü'l-mü'minûn*¹²

- İ421^b 'Âşıkun beytü'l-harâmı mü'minün kalbindedür
Göründi râh-ı selâmet gel beri ey sâlikûn

Yaratdı ins ü cinni zâtın bilüp bulsun deyü
*Mâ halaktu'l-cinne ve'l-inse illâ liya'budûn*¹³

10. Ba'zılar bu âyetün hakkında itdi ihtilâf
Murâd-ı Hak budur dirler gâlibâ liya'rifûn

Gel ey zâhid remz-i Kur'ân'ı Muhammed'den işit
Oldı Mi'râc'da Hudâ anuñla yuvahhidûn

*Ve nahnu akreb ile didi min habli'l-verîd*¹⁴
*Ve nahnu akreb ileyküm velâkin lâ tubsirûn*¹⁵

Çünkü Kur'ân'ın yedi batnında yetmiş batnı var
Anı mürşidlere bildürdi Kerîm ü Kâdirûn

- K69^b 'Akl kâsırdur bu yolda menzil-i 'aşkdur bu râh
Kâle gelmez bu merâtib ger sorarsa sâ'ilûn

15. Haşr u neşri bunda seyr eyler bu menzil sâhibi
Vâris-i 'ilm-i hakikat içre oldur kâmilûn

Yohsa sen 'ilm-i lügâtı fakîh biñ yıl okusañ
Mürşide irişmeyince olamazsuñ 'ârifûn

⁹ "Vatan sevgisi imandandır." (Yılmaz, 2013, 225).

¹⁰ "...gerisin geriye ona döneceğiz", (Türkçe Kuran Mealleri, 11 Haziran 2025, Bakara, 2/156).

¹¹ "Ölmeden evvel ölünüz." (Yılmaz, 2013, 550).

¹² "Müminin kalbi Allah'ın evidir/arşıdır/hazinesidir" (Yılmaz, 2013, 352-353).

¹³ "Ben, cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Türkçe Kuran Mealleri, 11 Haziran 2025, Zariyat, 51/56).

¹⁴ "ve biz, ona, şah damarından daha yakınız." (Türkçe Kuran Mealleri, 11 Haziran 2025, Kaf, 50/16)

¹⁵ "ve biz, ona sizden daha yakınız ve fakat göremezsiniz." (Türkçe Kuran Mealleri, 11 Haziran 2025, Vakı'a, 56/85).

Bânuñ altındaki noktayım didi şâh-ı velî
Didi *el-ilmü noktâtün kesserehâ 'l-câhilûn*¹⁶

Bu mahalde dahı buyurdı ol şâh-ı evliyâ
Nutm-ı hak budur *ene kelâmullahi 'n-nâtîkûn*¹⁷

İ422^a Şehr Ahmed bâb Haydar şeh Hasan vâris şâh Hüseyin
'Abidîn ü Bâkır u hem Sâdikîn u Kâzımûn¹⁸

20. Rızâ'ya râzî Takî ve yâ Nakî 'Askerî'dür
Mehdî-i sâhib-zemândur evvelîn ü âhirûn

Hem Hadîce Fâtıma çehârdeh ma'sûmı bilen
Gam yimesûn iki cihân içre oldur sâlimûn

*El-ulemâ veresetü 'l-enbiyâ*¹⁹ didi Ahmed çün
Bunlaruñ hakkındadır çünkim ve *nahnü 'l-vârisûn*²⁰

Cümle mürşidleri bil kim bunlar âgâh itdiler
Bunlaruñ irşâdudur bil evvelîn es-sâbıkûn

Bunları bilüp de inkâr eyleyenler hakkına
Buyurdı Kur'ân'da Hak *kul yâ eyyühe 'l-kâfirûn*²¹

25. Şer'-i şerîfî bilüp de zulm idenler hakkına
Didi Hak *la 'netullahi 'ale 'l-kavmi 'z-zâlimûn*²²

K70^a Nefsini bilmeyince Hakk'ı bilmek mümkün degül
Böyle virdiler haber cümle veliyyü's-sâbıkûn

Cenneti ve hür u gılmân ârzû iden nefsiñdür
Bunda seyr itmek dürür dîdâr u rûhı 'âkılûn

Bir 'âdet gibi ta'dilsüz ider namâzı edâ
Salâtı ol kılar 'ilmile oldıysa 'âmilûn

Sûrete bakan ne bilsün kalb-i mü'minde ne var
Taşrasın görür mülebbes içi kibr ile zebûn

¹⁶ "İlim bir noktaydı cahiller onu çoğalttı." (Aclunî, 2019, 3/143).

¹⁷ "ben Allah'ın konuşan kelamıyım."

¹⁸ Şehri Ahmed bâbı Haydar vâris şâh Hüseyin
'Abidîn ü Bâkır u hem Sâdikîn u Kâzımûn İ.

¹⁹ "Âlimler peygamberlerin varisleridir" (Aclunî, 2019, 3/133).

²⁰ "Biziz her şeye varis olan" (Türkçe Kuran Mealleri, 11 Haziran 2025, Hicr, 15/23).

²¹ "De ki: Ey Kâfirler!" (Türkçe Kuran Mealleri, 11 Haziran 2025, Kafirun, 109/1).

²² "Allah'ın laneti zalimlere" (Türkçe Kuran Mealleri, 11 Haziran 2025, Araf, 7/44).

- İ422^b 30. İftihâr idüp giyersün kelb derisin egnüne
Sevdiğünle haşır olup sonra olursun nâdimün
- Mâl u mansıb u câhdur Hak'dan seni dür iden
Çokları bu yolda alıkor İblis-i mel'ûn-ı dîn
- Hubb-ı mâl u câhıla bir yerde olmaz hubb-ı Hak
Dâ'imâ hubb-ı Hudâyıladur sıdk-ı sâdikün
- Saňa vâ'iz pend ider kendisi eylemez 'amel
Anuñ hakkındadır bil iki cihânda kâzibün
- Senün hakkuñda Hudâ ahsen-i takvîmdür didi
Bârî bilseñ nefsünü anuñla olsañ şâkirün
35. Çirk-i dünyâyı çıkarup 'aşkıla kalbin yuyan
Sırr-ı *elem neşrah*²³ ile odur kalb-i tâhirün
- Ey Çökevî çünki bildün yokdur 'âlemde vefâ
Gir erenler meclisine olagör sen sâlihün

4.3. Kasîde-i Çökeli Dervîş 'Alî²⁴

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün

- 100^a 1. Getürdi Hak bizi ahsen sıfâtıla bu meydâna
Hudâ'ya hamd ola biñ kez irişdük nice ihsâna
- Hak'ıñ sun'-ı kudretinden velî bir katreyim amma
Dilegüm bu durur Hak katremi irgüre 'ummâna
- Bu 'ummân özge 'ummândur bu meydân özge meydândur
Bu meydân içre 'âşıklar döner 'aşkıla mestâne
- Eger insân olam dirseñ tama'dan geç özün tanı
Şerik eyler seni zîrâ bu fi'lüñ nefs-i şeytâna
5. Seni Hak ahsen-i takvîm ile kılmış iken ihyâ
Saňa gadr eylemek lâyık mıdır sendeki mihmâna
Bildün ise o mihmânı eyle cânuñ gibi ikrâm
Anuñ için yaratdı Hak on sekiz biñ âşiyâne

²³ “Göğsünü açıp genişletmedik mi?” (Türkçe Kuran Mealleri, 11 Haziran 2025, İnşirah, 94/1)

²⁴ Şiir, Süleymaniye Kütüphanesi, 02190 numarada kayıtlı mikrofilmden hareketle Latin harflerine aktarılmıştır.

O bir ‘Ankâ durur degme bir âşiyâneye konmaz
Bilirsün sen ol ‘Ankâyı irdün ise Süleymân’a

Bil anı kim senün hâneñde dahı var o misâfir
Anuñ kıymetini bil sen olmadan hâne vîrâne

Eger bilmezseñ ol mihmân var mürşid taleb eyle
‘Acele eyleyüp irgür özün bir kâmil insâna

10. Yeter gezdün bu meydân içre çün bî-‘akl u bî-idrâk
Yetişdür bir gün evvel kendüni tarık-i ‘irfâna

Olar kân-ı mürüvveddür komaz bir kimseyi mahrûm
Eger derdün var ise irgürler seni dermâna

O dert bir derd durur kimse anuñ devâsını bilmez
Bilür mürşid o derdi hem virür devâsın ol câna

Eger tâlib iseñ mürşid etegin koyma sen elden
Gedâ isen dahı anlar irgürür seni sultâna

Eger bildünse sultânı Muhammed’dür kerem kânı
Añladuñsa sen ‘irfânı yetişdün surr-ı Furkân’a

15. Hudâ Kur’ân’da bildürdi yed-i Beyzâ-yı Mûsâ’yı
Gâlib ol âdem iseñ sen nefsi Fir’avn u Hâmân’a

Bilen İbrâhîm’ün ‘irfânını baş indirür her dem
Ki zîrâ Allâh içün virdi evlâdını kurbâna

Murâd olan senün nefsün durur sen nefsünü añla
Ki her kim nefsin bilmez ise gelmez ol imâna

Seni Mevlâ velâyet tahtına lâyıq yaratmışken
Niçün râzı olursuñ sen gedâlar gibi külhâna

Bilen nefsin bulur Hakk’ı gayra hiç iltifât itmez
Gören dîdâr-ı Hakk’ı bakmaz imiş hür u gılmâna

20. Saña lâzım durur bilmek Muhammed âl u ashâbın
Bilen tâbi’ olur mu hiç Yezîd-i âl-i Mervâna

Ne gam yirsün Çökeli sen dahı irdün murâduña
Muhammed âlini bulduñ irişdün şâh-ı merdâna

Sonuç

Bu makalede gerek Alevî-Bektaşî geleneğine ait kaynaklarda gerek klasik Türk şiirinin biyografik kaynakları tezkiirelerde yer almayan Bektaşî bir şair, Çökeli Ali'nin tespit edilen üç şiiri Latin harflerine aktarılmış, böylece ilgili literatüre bir katkı sağlamak amaçlanmıştır. Makalede, şiirleri dikkate alınarak, Çökeli ile ilgili ayrıca şu tespitler yapılmıştır:

Çökeli ve Çökevî mahlaslarıyla şiirler yazan şairin adı Ali'dir. Memleketi olan Çöke'ye nispetle bu mahlası tercih etmiştir. Alevî-Bektaşî şairlerinden olduğu anlaşılan Çökeli'nin 1754-1755 senesinden sonra vefat ettiği ve Hafızzade adlı birinin müridi olduğu anlaşılmaktadır.

Çökeli'nin bu çalışmada metinlerine yer verilen üç şiiri tespit edilmiştir. Bu şiirlerden en hacimlisi bir düvazdeh örneğidir. Şiirin önemli özelliklerinden biri on iki imam yanında, benzer manzum eserlerde pek görülmeyen bir şekilde, on dört masumun da isimleri, kâtileri, şehadet yaşları, kabirleri gibi detaylı bilgilere yer vermesidir. Şiir bu tarafıyla didaktik bir hüviyete de sahiptir.

Şairin genel hatlarıyla bir nasihatname örneği kabul edilebilecek bir diğer şiirinin dikkat çeken yönü ayet ve hadislerden yapılan iktibasların ve telmihlerin yoğunluğudur. Şiirde on iki imamın isimlerinin yer alması buna da bir düvazdeh niteliği kazandırır.

Çökeli'nin tespit edilebilen üçüncü şiiri insan, nefis, tarikat, mürşit, velayet gibi konuların işlendiği tasavvufî bir kasidedir. Şiirde ehl-i beyte olan sevgi ve Yezid'e duyulan nefretin dile getirilmesi bu manzumeyi de Alevî-Bektaşî şiir geleneği içerisinde dahil etmeyi gerektirir.

Çökeli Ali'nin üç şiirinin kaside formunda yazılması, şiirlerde her ne kadar hayli ihmal edilse de yer yer aruz ahenginin hissedilmesi, dilinin Alevî-Bektaşî şiir geleneğinin sade dilinden nispeten uzak olması, dinî tasavvufî konuları anlatırken Alevî-Bektaşî, tekke-tasavvuf ve divan şiir geleneğindeki ortak mazmunlar, telmihler ve iktibaslara yer vermesi onu zaman zaman divan şiiri geleneğine yaklaştıran hususlardır.

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim. *İsmail Belig, Nuhbetü'l-âsâr li zeyli Zübdeti'l-eş'âr*. Ankara: AKMB Yayınları, 1999.
- Aclunî. *Keşfü'l-Hafâ*. Çev. Mustafa Genç. C. I-IV. İstanbul: Beka Yayınları, 2019.
- Atalay, Besim. *Bektaşilik ve Edebiyatı*. İstanbul: Ant Yayınları, 1991.
- Aydın, Dilara. "Klasik Türk Şiirinde Düvazdehler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 103 (2022), 261-281.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. C. I-3. haz. M. A. Yekta Saraç. Ankara: TÜBA, 2016.
- Caferî. *Divan*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 02190, 1b-99a, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/656560>
- Canım, Rıdvan. *Edirne Şairleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Çapan, Pervin. *Mustafa Safâî Efendi, Tezkire-i Safâî (Nuhbetü'l-âsâr min fevâ'idi'l-eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*. Ankara: AKMB Yayınları, 2005.

- Dereli, Üzeyir. *Caferî'nin Hayatı, Eseri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Ersoy, Ersen vd. "Bir Bektaşî Mecmuası: Sefinetü'l-Esrâr". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 17 (2016), 91-120.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Alevî-Bektâşî Nefesleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1992.
- İnce, Adnan. *Salim Efendi, Tezkiretî'ş-şu'arâ*. Ankara: AKMB Yayınları, 2005.
- İyiyol, Fatih. "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Dûvâzlar-Dûvâzimamlar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/27 (2013), 228-250.
- Kılıç, Filiz. *Klasik Türk Edebiyatının Peşinden*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2011.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*. C. I-VI. haz. Nuri Akbayar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mehmet Nail Tuman. *Tuhfe-i Nâilî*. C. I-2. haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.
- Öge, Ali Rıza. *Bektaşî Şairleri Antolojisi*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı. Bel_Yz_O.000131. *Türkçe Kuran Mealleri*. Erişim 18 Aralık 2024. <https://www.kuranmeal.com>
- Özmen, İsmail. *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*. C. I-5. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Yavuz, Cemalettin. *Alevî Bektaşî Geleneğindeki Dûvâzimamlar Üzerine Bir Araştırma*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Yılmaz, Mehmet. *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Alevî Bektaşî Tahtacı Nefesleri*. haz. Turhan Yörükân. İstanbul: Ötüken, 2011.

Extended Abstract

Alevi-Bektashi poetry has gained a unique place in Turkish literature and has been recognized as a clan literature in our literature, just like Mevlevi literature. Alevi Bektashi poetry is shaped around certain fundamental themes. The general framework of the poems written under titles such as nutuk, nefes, ayet, duvazdeh, tercuman etc. is human values. At the same time, these poems also express the traditions, beliefs, rituals and proverbs of the community. In Alevi-Bektashi poetry, the love of Allah, Muhammad, Ali, and the ahl al-bayt, tevella and teberra, praising the twelve imams and virtuous people, expressing their lives and miracles, and asking for forgiveness and help from them are the main purposes. One of the poets who wrote poetry for this purpose is Çökeli Ali, whose poems are published in this article.

No poet who wrote poems with the pseudonym Çökevi or Çökeli has been found in the biographical sources of classical Turkish literature and anthologies of Alevi-Bektashi literature. The poet's name appears as Çökeli, Çökeli Baba, Çökeli Derviş Ali, Çökel Derviş Ali al-Bektâşî, Çökeli Derviş Ali Baba Edirnevî, Edirneli Çökeli Ali in the titles and pseudonyms of his poems in the collections. The poet must have chosen this pseudonym in reference to Çöke, a district of Edirne. It is understood that Çökeli, a Bektashi poet, was the caliph of a man named Hafizzade and died after 1168/1754-1755.

Çökeli has three poems whose texts are included in this study. Two of the identified poems of the poet are included in a collection of poetry and prose works important for Alevi-Bektashi culture. The poem between the 192b-195b pages of the mecmu, which is registered in IBB Atatürk Library, Bel_Yz_O.000027, is an example of duvazdeh. The qasida is 58 couplets. One of the important features of the poem is that in addition to the twelve Imams, it includes detailed

information about the names, murderers, ages of martyrdom, and graves of the fourteen innocents, which is not common in similar poems.

Another poem of the poet is found in two copies. One of them takes place between pages 421a-422b of the aforementioned collection of poetry, which also includes the poet's *duvazdeh*. Another copy of the poem can be found between pages 68b-70a of *Sefinetü'l-Esrâr*, which is registered in Kütahya Mustafa Yeşil Library, number 24227. The *qasida* is 35 couplets. The striking aspect of this poem, which can be regarded as an example of advice in general terms, is the density of quotations and allusions from verses and hadiths. The inclusion of the names of the twelve imams in the poem gives it the quality of a *duvazdeh*.

Another poem by Çökeli is found at the end of the *Caferî divan* in Süleymaniye Library, number 02190. This poem is a *qasida* of 21 couplets. It is a Sufi poem that deals with subjects such as human, *nafs*, *tarika*, *murshid*, *wilayat*. The love for the *Ahl al-Bayt* and hatred for *Yazid* in the poem necessitates the inclusion of this verse in the *Alevi-Bektashi* poetic tradition.

The fact that Çökeli Ali's three poems are written in the form of *qasida*, that the harmony of *aruz* is felt in the poems, and that his language is relatively far from the plain language of the *Alevi-Bektashi* poetry tradition are the points that bring him closer to the *divan* poetry tradition.

